

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

13

Mykolas Römeris

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas

Giedrius Subačius
Antanas Tyla

SUDARYTOJAI:

Egidijus Motieka
Rimantas Miknys
Vladas Sirutavičius
Raimundas Lopata

*Redakcinė kolegija dėkoja Lietuvos istorijos institutui ir
Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

©Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1996
©Lietuvos istorijos institutas, 1996

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-02-2

TURINYS

PRATARMĖ	7
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS.	
<i>Vytautas Aleksiejūnas</i> IŠ RŌMERIŲ GIMINĖS GENEALOGIJOS	10
<i>Steponas Deveikis</i> RŌMERIŲ BAGDONIŠKIS	16
<i>Mindaugas Maksimaitis</i> MYKOLO RŌMERIO KELIAS Į PILIETIŠKUMĄ	24
<i>Zbigniew Solak</i> MICHAŁ RŌMER I MASONERIA WILEŃSKA (1911–1915)	35
<i>Raimundas Lopata</i> ANTRASIS TAUTŲ PAVASARIS IR MYKOLO RŌMERIO LDK ATKŪRIMO KONCEPCIJA	46
<i>Vladas Sirutavičius</i> DVI LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO INTERPRETACIJOS (MYKOLAS RŌMERIS IR JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS)	54
<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (LDK) ATKŪRIMO, BALTŲ VIENYBĖS PROJEKTAI IR MYKOLAS RŌMERIS	80
<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RŌMERIO LIETUVOS VALSTYBINGUMO KONCEPCIJA IR PASTANGOS JĄ ĮGYVENDINTI 1911–1919 METAIS	88
<i>Česlovas Laurinavičius</i> MYKOLAS RŌMERIS – LIETUVAI, ARBA DAR KARTĄ APIE LIETUVOS PILIETINIO PAVELDO PROBLEMĄ	114
<i>Vygintas Bronius Pšibilskis</i> MYKOLAS RŌMERIS – POLITIKOS STUDIJŲ LIETUVOJE INICIATORIUS	122

<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RÖMERIO INDĒLIS Į KLAIPĒDOS KLAUSIMO SPRENDIMĄ HAGOS TEISME	133
---	-----

II. SVARSTOME PROBLEMĄ: TARP ISTORINĒS IR ETNOGRAFINĒS LIETUVOS.

<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS LENKŲ IR LATVIJOS VOKIEČIŲ VAIDMUO NACIONALINĒS KONSOLIDACIJOS PROCESUOSE	140
---	-----

<i>Darius Staliūnas</i> TADO VRUBLEVSKIO POLITINĒS MINTIES BRUOŽAI	150
---	-----

<i>Vytautas Berenis</i> LIUDVIKO ABRAMOVIČIAUS IR MYKOLO RÖMERIO XX AMŽIAUS LIETUVOS VALSTYBĒS IDĒJOS KLAUSIMU	171
--	-----

III. PUBLIKACIJOS.

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	180
---	-----

TRYS DOKUMENTAI IŠ M. RÖMERIO ASMENS BYLOS <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	228
--	-----

MYKOLAS RÖMERIS LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS <i>Parengė Egidijus Motieka</i>	244
--	-----

STRESZCZENIE	255
--------------	-----

ZUSAMMENFASSUNG	269
-----------------	-----

SUMMARY	285
---------	-----

TRUMPINIAI	299
ASMENVARDŲ RODYKLĒ	300
VIETOVARDŲ RODYKLĒ	309

MYKOLO RÖMERIO INDĖLIS Į KLAIPĖDOS KLAUSIMO SPRENDIMĄ HAGOS TEISME

Rimantas Miknys

Lietuvos diplomatų kova dėl Klaipėdos pripažinimo baigėsi 1924 m. gegužės 8 d. Klaipėdos konvencijos ir statuto priėmimu. Šių dokumentų signatarais, be Lietuvos, buvo Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija, Japonija. Dokumentai buvo kompromisiniai, turėjo spragų, neaiškumų, tačiau iš esmės konstatavo Lietuvos suverenitetą Klaipėdai bei pastarosios autonomiją. Kaip yra pažymėjęs Vytautas Žalys, remiantis jais buvo galima tikėtis abiejų pusių interesų suderinimo bei stabilaus koegzistavimo¹. Tačiau gyvenimo praktika parodė, kad abi pusės, nors ir nevienodai žiūrėjo į dokumentus, susidariusią padėtį vertino kaip laikiną. Centras iš esmės vykdė ne krašto integravimo, bet prijungimo politiką, o vietos vokiečiai, remdamiesi dokumentais, gynė savo pozicijas krašte ir puoselėjo viltis susijungti su Vokietija. Padėtis labai susikomplicavo 4-ojo dešimtmečio pradžioje, kai Vokietijoje pradėjo ryškėti antiversalinės, revanšistinės nuotaikos ir padažnėjo jos kišimasis į Klaipėdos reikalus. Lietuvos anti-valstybinės jėgos – vokiecininkai – suaktyvino savo veiklą.

1931 m. gruodžio mėn. Klaipėdos direktorijos pirmininkas Otto Bötcheris (Otas Biotšeris), lydimas dviejų vokietininkų Ūkio partijos bei Seimelio narių Jameso Gubbos (Džeimso Gubos) bei Baltramiejaus Nikelio, nuvyko į Berlyną tartis su Vokietijos vyriausybe dėl gyvulių ir žemės ūkio produktų eksporto iš Klaipėdos krašto. Lietuvos vyriausybė šiuos veiksmus įvertino kaip grėsmę Lietuvos valstybingumui, atstatydino direktorijos pirmininką ir pačią direktoriją, sudarė naują, o vėliau paleido ir krašto Seimelį. Vokietijos vyriausybė įteikė skundą Tautų Sąjungos Tarybai. Klaipėdos konvencijos konsignatarai apskundė Lietuvos Vyriausybę Hagos Tribunolui. Hagos Tribunolas 1932 m. rugpjūčio 11 d. sprendimu pripažino Klaipėdos gubernatoriaus (Lietuvos Vyriausybės atstovo krašte) teisę kritiniu atveju atšaukti direktorijos pirmininką, jei jo veiksmai pažeidžia Lietuvos suverenitetą ir integralumą, jei jis nevykdo Lietu-

¹V. Žalys, *Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.*, Lüneburg, 1993, p. 34.

vos konstitucijos principų, nustatytų autonominiam kraštui, Klaipėdos konvencijos bei statuto nuostatų. Taip buvo pripažinta gubernatoriaus teisė kontroliuoti, ar Seimelio ir direktorijos veiksmai neperžengia vietos valdžios kompetencijos. Šiuo atveju direktorijos pirmininko O. Böttcherio atšaukimas ir Erdmono Simaičio direktorijos sudarymas pripažinti teisėtais, o III seimelio paleidimas neteisėtu. Nors paskutinis punktas buvo atmestas, Tarptautinio tribunolo sprendimas buvo įvertintas kaip Lietuvos pergalė.

Ją Lietuvos viešoji nuomonė siejo ne tik su reikalo teisėtumu, bet ir su puikiu jos interesų atstovavimu Tribunole. Viešai didžiausi laimėtojo laurai buvo pripažinti oficialiam Lietuvos atstovui teisme Vaclovui Sidzikauskui, kurio advokatu buvo Jurgis Robinzonas. Kaip svarus indėlis buvo vertinamas ir dalyvavusio Tribunolo posėdžiuose tautiniu teisėju *ad hoc* nuo Lietuvos Mykolo Römerio darbas. Nesiruošiu svarstyti, kurio iš jų indėlis yra svaresnis, nes pats M. Römeris, dar prieš paskelbiant Tribunolo sprendimą, yra pareiškęs:

„Šis sprendimas nėra nei mano asmeninis, nei Sidzikausko nuopelnas. Tai – teismo sudėtingo darbo, teisėjų bendrų pastangų atsitiktinis vaisius“².

Tiesa, V. Sidzikauskas nei tuomet, nei vėliau, rašydamas atsiminimus, tokiu kuklumu nepasižymėjo. Jis nuoširdžiai buvo įsitikinęs, kad entuziazmas, kurį, pasak jo, parodė sutikimo metu ne tik Kauno, bet ir „Klaipėdos lietuviai...“, kur po mano pranešimo kėlė ovacijas ir mane nešė ant rankų“³, buvo paties užtarnautas. Noriu pasidalyti mintimis, samprotavimais apie M. Römerio poziciją Hagos Teisme, kuri nebuvo tapati oficialaus Lietuvos atstovo pozicijai, bei apie tam tikrus M. Römerio pareiktus teismo nutarties vertinimus ir jos reikšmės aiškinimus.

Reikia pažymėti, kad M. Römerio paskyrimas tautiniu teisėju nebuvo atsitiktinis. Jis buvo inicijuotas tuometinio Lietuvos užsienio ministro Dovo Zauniaus, jam pritarė pats respublikos prezidentas Antanas Smetona ir ministras pirmininkas Juozas Tūbelis. Ir ne vien todėl, kad tuomet M. Römerio renomé buvo aukštas ne tik kaip profesoriaus, buvusio Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus, konstitucinės teisės žinovo, tačiau ir kaip puikaus Klaipėdos klausimo specialisto. 1932 m. balandžio mėn. „Vairo“ žurnale jo paskelbtas straipsnis „Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas“ minėtiems valstybės pareigūnams buvo padaręs didelį įspūdį⁴. Kita vertus, M. Römeris priėmė šį paskyrimą, jausdamas didelę atsakomybę ne tik kaip juristas, bet ir kaip pilietis.

„Tai va, sunki pareiga prislėgs mano pečius, tiesa, labai garbinga, bet ir labai atsakinga. Duok Dieve, kad tą pareigą galėčiau garbingai ir Tėvynei naudingai atlikti“,

– rašė jis savo dienoraštyje⁵.

Tuo tarpu, minėtojo Lietuvos atstovo Hagos Teisme V. Sidzikausko liudijimu, M. Römerio užimta pozicija, švelniai tariant, nebuvo idealiai pilietinė-patriotinė, o daugiau privati. Savo atsiminimuose jis rašo:

„Mano bendradarbiavimas su juo [t. y. su M. Römeriu – R. M.] nebuvo toks sklandus kaip Vilniaus byloje su V. Stašinsku. Po debatų kaip Tribunolo teisėjas parašė savo nuomonę, kurioje **per daug liberaliai aiškino Klaipėdos statutą, Klaipėdos kraštui suteiktos autonomijos ir autonominių organų kompetencijas, siaurindamas centro prerogatyvas Klaipėdos krašte** [išryškinta mano – R. M.], o tai prieštaravo mano atitinkamų nuostatų aiškinimui. Buvau susidaręs įspūdį, kad kurį laiką padėvėjęs Hagos tribunolo togą, Roemeris ją pamilo, svajojo būti išrinktas nuolatinis tribunolo teisėju, todėl stengėsi pasirodyti objektyviu, kartais pasisakančiu ir prieš savo krašto ginamas tezes“⁶.

Dėl paskutinio teiginio, nesigilindamas į gana dviprasmišką M. Römerio, kaip tautinio teisėjo, padėtį, kuri susidarė teismo svarstymų metu, turi pažymėti, kad dienoraštyje užfiksuoti M. Römerio apmąstymai tai paneigia⁷. Atidžiau pažvelkime į V. Sidzikausko principinį kaltinimą M. Römeriui dėl liberalizmo. Manding, iš esmės nepriimtinas tokios M. Römerio pozicijos aiškinimas asmeniniu suinteresuotumu. Manychiau, jog ją nulėmė visų pirma M. Römerio idėjinės-politinės pažiūros ir jo Lietuvos valstybingumo koncepcija. Kodėl ir kaip tai galėjo pasireikšti?

1919–1920 metais žiūrėdamas į Lietuvos tautinės valstybės kūrimą kaip į to meto realiją, M. Römeris aktyviai propagavo mintį, kad tokioje valstybėje būtų kuriama ne sociokratinė tauta, kai valstybė pajungiama vienos etninės tautos interesams, o *populus* – politinė tauta, kai valstybė atstovauja vienodai visiems jos teritorijoje gyvenantiems junginiams.

²M. Römer, „Dziennik“, t. 34, LMAB, f. 138-2260, p. 724.

³V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994, p. 156.

⁴M. Römer, „Dziennik“, t. 34, p. 599.

⁵Ibid.

⁶V. Sidzikauskas, op. cit., p. 153.

⁷M. Römer, „Dziennik“, t. 34, p. 669, 671, 674, 675.

T. y., kad būtų sukurta ne nacionalizmo principais besitvarkanti, o demokratinė, pilietiškumo principu besiremianti visuomenė. Lietuviai tokioje visuomenėje turėjo pasižymėti ne išskirtinėmis teisėmis, bet aktyviausiojo veiksnio funkcija. Jo nuomone, tokiomis sąlygomis buvo priimtinas valstybės kūrimas nacionalinės teisės principu. Lygiai taip pat grindžiamas ir Klaipėdos priskyrimas Lietuvai. Savo paskaitoje studentams, vertindamas Versalio sutartį, jis sakė:

„Šiuo nacionalinės teisės principu netiktai visiškai pateisinamas yra Klaipėdos krašto išjungimas iš Vokietijos valstybės, bet ir jo įjungimas į Lietuvos valstybę, kuriuo skūstis vokiečiai jokio teisinio titulo neturi, nes ilgiausiai trukęs nacionalinio principo lauzymas negali įsisenėjimu jo sugriauti, kol šalies žmonės nėra patys savo tautybėje išsižadėję“⁸.

Kita vertus, M. Römeriui buvo akivaizdūs klaipeidiškių (lietuvių ir vokiečių) savitumai, jų tradicinės teisės ir kultūros skirtumai nuo didlietuvių, kitokia nei Didžiosios Lietuvos socialinė visuomeninė struktūra. Todėl M. Römeris pasisakė prieš tiesioginį šio krašto prijungimą (kolonizaciją) ir už laipsnišką integraciją, kai būtų išlaikomas bei puoselėjamas jo savitumas ir šitaip ugdomas krašto gyventojų pilietiškumas ir lojalumas Lietuvai. Šiuo požiūriu M. Römeris pozityviai vertino Klaipėdos krašto autonomijos statutą. 1932 m. jis anksčiau minėtame straipsnyje, dar neprasidėjęs Hagos Tribunalui, rašė:

„Tuo būdu mes esame įsitikinę, kad Klaipėdos autonomijos saugojimas ir jos statuto gerbimas kaip tik atitinka Lietuvos valstybės reikalą [išryškinta mano – R. M.], nes tai turi stiprinti klaipeidiečių pasitikėjimą savo būkle Lietuvoje ir per tai užmezga tvirtesnį politinio solidarumo ryšį tarp mūsų“⁹.

Kartu priminė, kad Lietuvos Seimo 1921 m. lapkričio 11 d. nutarimu:

„pažadėdami ir išleisdami autonomijos statutą, mes buvome įsitikinę, kad mes šiuo vykdome teisingumą [išryškinta mano – R. M.], atsižiūrėdami į kiek skirtingą mūsų Mažosios Lietuvos brolių socialinę visuomeninę struktūrą, o tuo pačiu ir į savotišką jų socialinių reikalų bei teisinių institucijų konfiguraciją, kuriai iš laikyti ir aprūpinti jie patys bus geriausiai pasiruošę ir tikę“.

Tuo tarpu, kaip jau minėjome, Kauno politikai buvo linkę ignoruoti šio krašto savitumą dėl Lietuvos integralumo. Todėl savo atžvilgiu jie negatyviai nuteikė net klaipėdiškius lietuvius, nes, užuot rėmę pastaruosius, protegavo didlietuvius¹⁰. 1932 m., pasinaudojus direktorijos pirmininko prasižengimais, mėginta stipriai apriboti Seimelio galią. Pažymėtina, kad M. Römeris ir šį aktą, ir E. Simaičio paskyrimą direktorijos pirmininku vertino visų pirma politiniu, o iš dalies ir teisiniu požiūriu kaip klaidingą, neapgalvotą ir pavojingą centro valdžios kišimąsi į autonominės valdžios sritį¹¹. Savaiame suprantama, kad Hagos teisme tokios nuomonės jis nepateikė dėl taktinių sumetimų, nes to jam neleido daryti tautinio teisėjo statusas, o Lietuvoje atviru tekstu to nepareikškė prievartaujamas sudėtingos politinės situacijos, kuri susiklostė iškilus Klaipėdos klausimui. Tačiau, kaip rodo V. Sidzikausko atsiminimai, ir Hagoje neužmiršo subtiliai pabrėžti autonominių organų kompetencijos. M. Römeriui, kaip demokratinės valdžios, pilietinės visuomenės šalininkui, rodėsi svarbu išsaugoti Klaipėdos krašto autonomiją ir dėl visos Lietuvos demokratinio valdymo perspektyvų, kurios vargiai galėjo būti siejamos su to meto Lietuvos autoritariniu valdymu. Tad šiam tikslui, matyt, ir buvo pasinaudota Hagos Teismo tribūna. Šią mintį patvirtintų ir tai, jog, dar oficialiai nepaskelbus teismo sprendimo, 1932 m. liepos 26 d., jis savo dienoraštyje pažymėjo:

„Apskritai nuosprendis yra teigiamas, labai naudingas Lietuvai; jo motyvais Lietuva galės daug kur pasinaudoti normindama teisinę-valstybinę situaciją Klaipėdoje. Tas nuosprendis suteikia puikią galimybę interpretuoti labai netobulas, neišsamias ir neaiškias statuto instrukcijas... Tai privers pačius klaipėdiečius germanofilus labiau gerbti nuosprendį, kurio tezių didžiuma yra palanki Lietuvai. **Tai privers ir Lietuvą elgtis apdairiau ir bus tam tikros žaboklės jos maksimalistiniams įgeidžiams** [išryškinta mano – R. M.]“¹².

Dar prieš Hagos Teismą M. Römeris buvo įsitikinęs, kad Lietuvos valdžia, nepažeisdama Klaipėdos krašto autonomijos statuto, turi pakankamai teisinių priemonių provokiškai veiklai neutralizuoti ir valstybės inte-

⁸ „Mes negalime užmiršti Mažosios Lietuvos“, *Lietuvos keleivis*, 1934, nr. 20.

⁹ M. Römeris, „Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas“, *Vairas*, 1932, nr. 4, p. 454.

¹⁰ V. Žalys, op. cit., p. 30.

¹¹ M. Römer, „Dziennik“, t. 34, p. 628.

¹² *Ibid.*, p. 710.

gralumui išsaugoti¹³. Vėliau, jau viešai spaudoje komentuodamas Tribunolo sprendimą, jis pabrėžė sprendimo svarbą Lietuvos valstybės suverenumui Klaipėdos krašte sutvirtinti bei šio „suverenumo konstrukcijos sutvirtinimą“¹⁴, t. y. ir Klaipėdos krašto autonomijos išsaugojimo perspektyvas.

Taigi manyčiau, jog Mykolas Römeris, kai Klaipėdos klausimas 1932 metų birželio–rugpjūčio mėnesiais buvo svarstomas Tarptautiniame Hagos Tribunole, kaip teisėjas *ad hoc* nuo Lietuvos, ne tik rūpinosi išgauti tarptautinio teisėtumo sankciją Lietuvos valstybės suverenitetui Klaipėdos krašte, bet ir stengėsi sukurti prielaidas Lietuvos valstybingumo vidinėms problemoms spręsti.

Pranešimas skaitytas konferencijoje, skirtoje Juozo Urbšio 100-mečiui: „Lietuvos užsienio politikos problemos 1918–1940 m.“ (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius, 1996 m. gegužės 17 d.).

¹³M. Römeris, „Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas“, p. 453–466.

¹⁴M. R. [Mykolas Römeris], „Hagos sprendimo principai“, *Vairas*, 1933, nr. 3, p. 295.